

Завальнюк В.В.,
к.ю.н., професор, ректор
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
Заслужений юрист України
(м. Одеса, Україна)

УДК 340:572.02

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА: АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

У статті досліджується проблема ефективності права через призму антропологічного принципу права. Автор доводить, що завданням і основним призначенням права має бути забезпечення реалізації принципу справедливості та гуманізму. Критеріями ефективності права не можна вважати відповідність правових норм інтересам держави та її політики. Ефективність права тільки тоді може бути визнана достатньою, коли правові норми відповідають природі людини і забезпечують успішну взаємодію з комплексом основних якостей людини. Автор статті стверджує, що право повинне розвиватися на основі його взаємодії з легітимними в суспільстві духовними цінностями, ідеалами, і в умовах визнання людини головним джерелом і носієм права.

Ключові слова: право, ефективність права, антропологічний принцип, антропологічна адекватність.

Завальнюк В.В. Эффективность права: антропологический и евроинтеграционный аспекты. – Статья.

В статье исследуется проблема эффективности права через призму антропологического принципа права. Автор обосновывает, что задачей и основным назначением права должно быть обеспечение реализации принципа справедливости и гуманизма. Критериями эффективности права нельзя считать соответствие правовых норм интересам государства и его политики. Эффективность права только тогда может быть признана достаточной, когда правовые нормы соответствуют природе человека и обеспечивают успешное взаимодействие с комплексом основных качеств человека. Автор статьи утверждает, что право должно развиваться на основе его взаимодействия с легитимными в обществе духовными ценностями, идеалами, и в условиях признания человека главным источником и носителем права.

Ключевые слова: право, эффективность права, антропологический принцип, антропологическая адекватность.

Zavalniuk V.V. Law Efficiency: Anthropological and Eurointegrational Aspects. – Article.

In this article the author examines the issue of the in the context of anthropological principle. The author proves that the objective and the primary purpose of law is to ensure implementation of the principle of justice and humanity. Criteria for the effectiveness of law cannot be considered compliance with legal norms interests of the state and its policies. The law efficiency may be considered sufficient only if the legal rules correspond to human nature and ensure successful interaction with a set of basic human qualities. The author argues that the law should develop on the basis of its interaction with society as legitimate spiritual values, ideals, and in terms of recognizing human as the major source of law.

Keywords: law, the law efficiency, anthropological principle, anthropological adequacy.

Проблема ефективності права є багатоаспектною. Це пов'язано і з різноманіттям типів праворозуміння, і з різноманітністю думок про поняття ефективності юридичних норм, і з безліччю факторів, що впливають на результативність, дієвість правових приписів [1, с. 50]. Вона залишається актуальною для будь-якої держави на планеті, поки існує законодавство і його норми, а суспільне життя регламентується шляхом видання правових актів і контролю за їх реалізацією. Безперечно, абсолютна ефективність всіх наявних у державі правових норм є соціальним та правовим ідеалом, досягнення якого навряд чи є можливим у доступному для огляду майбутньому. Однак складність досягнення такого ідеалу підкреслює необхідність наукового осмислення і пошуку шляхів його реалізації в окремо взятому суспільстві в конкретний історичний період. Особливо це важливо в умовах різких соціальних змін, переломних і кризових явищ, які останніми десятиліттями переживає українська держава.

Ефективність правового регулювання є одним з найбільш значущих показників у праві. На жаль, останніми роками вчені-юристи нечасто звертаються до питань ефективності права. Тим часом, неефективне регулювання в принципі позбавлене сенсу: потрібно всіма способами намагатися і на рівні правотворчості, і на рівні правореалізації сприяти виробленню дієвих, ефективних механізмів правового впливу. Масштабні катастрофічні події минулого століття довели реальність шкоди, що завдається людині внаслідок тотального контролю з боку влади, спроби держави

регулювати не тільки соціальну поведінку, а й внутрішнє, духовне життя людини. Завдану шкоду ілюструє те, що ефективність права може мати і антиправовий характер, і навіть суперечити головній меті самого права – реалізації принципів справедливості та гуманізму в суспільному житті.

Історична ретроспектива вимагає нового осмислення проблем взаємодії правової системи та особистості, пошуку нових підходів до поняття ефективності права. Проблема ефективності права повинна розглядатися не з точки зору інтересів і політики держави, а з позицій верховенства права як соціального регулятора, з позицій особистісного сприйняття права. Ефективність правових норм не повинна суперечити пануванню права, справедливості та свободи в суспільному житті, не повинна перешкоджати реалізації основоположних правових принципів – особистісного зростання, гуманізму, відповідальності, самоконтролю. Таким чином, актуальність проблеми ефективності права, особливо її антропологічних аспектів, в сучасних умовах виявляється обґрунтованою і беззаперечною.

Цілеспрямоване наукове дослідження поняття і проблеми ефективності права у вітчизняній юридичній літературі почалося з другої половини XX століття. Що стосується антропологічних проблем забезпечення ефективності права, то вони до сьогодні не були предметом спеціального монографічного дослідження. Частково досліджено питання взаємодії особистості і права у працях зарубіжних вчених. Це, зокрема, «Природа людини і соціальний порядок» Ч.Х. Шари, «Анатомія людської деструктивності» Е. Фромма, а також роботи З. Фрейда і К. Юнга. Дореволюційні вітчизняні філософи і юристи також звертали увагу на проблеми ефективності права: Б.А. Кістяківський, Л.І. Петражицький у праці «Теорія права і держави у зв'язку з теорією моральності»; П.І. Новгородцев – у роботі «Вступ до філософії права. Криза сучасної правосвідомості»; І.А. Ільїн – «Про сутність правосвідомості» тощо.

Із сучасних робіт не можна не згадати «Право і особистість» М.П. Орзіха, «Правова система і особистість» М.І. Матузова,

«Психологічні проблеми правового регулювання» Ю.І. Новіка. У той же час, антропологічні аспекти проблеми ефективності права порушувалися в названих роботах лише в контексті більш широкої правової та психологічної проблематики, і спеціальні дослідження з цих питань не проводилися.

З останніх публікацій і досліджень особливу увагу заслуговують роботи Г.Д. Гриценко «Право як соціокультурне явище (філософсько-антропологічна концепція); С.А. Жинкіна «Ефективність права: антропологічний і ціннісний вимір»; Ю.М. Оборотова «Традиції і новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти».

Метою і завданнями статті є критичне осмислення сучасних підходів до поняття ефективності права, дослідження категорії ефективності права як соціально-духовного регулятора в контексті особистісного, ментального і чуттєвого сприйняття, комплексне вивчення антропологічних аспектів проблеми забезпечення ефективності права в умовах євроінтеграційного вибору України, обумовленого підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27.06.2014 р. [2] та дією Закону України від 23.02.2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [3].

Тенденції розвитку життя людства на початку третього тисячоліття призвели до того, що право припинило бути ефективним регулятором відносин у багатьох сферах суспільного життя. Право в тому форматі, з тими установками і принципами, які склалися історично, часто здатне ефективно вирішувати тільки проблеми, пов'язані з інститутом сім'ї, а також у сфері міжнародного публічного права, зокрема, відносин між державами, етнічних, міжконфесійних відносин, в сфері міжнародного злочинного світу (наприклад, діяльності міжнародних терористичних організацій). Вимоги сучасного світу обумовлюють перегляд уявлень людей про право.

Перш за все, виникає необхідність усвідомлення, що саме людина є джерелом права, основним його носієм, а забезпечення

інтересів і потреб людини є головним призначенням права, виміром його ефективності.

Про необхідність розвитку права на основі його взаємодії з усталеними в суспільстві духовними цінностями та ідеалами казав ще у 20-і роки ХХ століття Ф. Боас в книзі «Антропологія і сучасне життя». Аналізуючи право традиційних суспільств, Ф. Боас прийшов до висновку, що умовою ефективності права є внутрішнє переконання індивіда в правоті діючого права. А це можливо тільки за умови, якщо право відповідає соціально-психологічним і культурно-історичним засадам суспільства [4, с. 48].

На всіх рівнях ефективності права ключовим моментом слугує мотив правомірної поведінки, тобто безпосередній стимул дії, в якості якого можуть бути емоції, інтереси, потреби, установки [5, с. 164], звички тощо. Ефективність права проявляється, перш за все, у формуванні мотиву правомірної поведінки, а потім вже у самій правомірній поведінці. Право «націлене», в першу чергу, на свідомість, на формування мотиву правомірної поведінки, а потім – на поведінку. Психіка, свідомість опосередковують право на шляху його реалізації, втілення в дійсність [6, с. 51].

Висування прав людини в основу сучасного правового розвитку дозволило істотно просунутися в реалізації принципу верховенства права. Проблема букви і духу закону, яка здавалася нерозв'язною, переломившись в призмі антропологічного принципу права, відкрила нові можливості для ефективної дії права [7, с. 193].

Ефективність норм законодавства значною мірою залежить від того, наскільки вони відображають властивості людської природи, у т.ч. ті, що мають своїм джерелом національний менталітет. Найважливішим фактором ефективності норм законодавства є їх антропологічна адекватність, тобто відповідність основних властивостей людини, її головним потребам. Гармонізація, взаємна адаптація норм законодавства і

психіки людини, її ідеалів, потреб і очікувань також слугує важливим фактором ефективності норм права [8, с. 267].

Правові конструкції за змістом повинні переважно збігатися зі значенням інших соціальних регуляторів, особливо моралі. Не можна не погодитися з Г.Д. Гріценко, що саме включенням права до системи соціальних регуляторів забезпечується його власна суспільна значущість, цінність та ефективність, з одного боку, як однієї з форм вираження потреб та інтересів індивідів і соціальних структур, а з іншого – як щодо самостійного специфічного засобу їх задоволення [4, с. 94].

Л. Фуллер, автор праць «Анатомія права» і «Мораль права», стверджує: «Щоб право було ефективним, йому повинен бути притаманний певний мінімум відданості правової моралі». Вчений заперечує думку, що право лише відображає вихідний факт узаконеної громадської влади [9, с. 154]. Відступ від принципів внутрішньої моралі права є зневажанням гідності людини. Право є однією з найважливіших духовних цінностей. Отже, як справедливо зауважує Брюггер, критерієм ефективності права є можливість реалізації особистості, яка самостверджується і розвивається в умовах конкретної культури і часу [10, с. 67].

Відповідність чинного права основоположним якостям, потребам людини, її істотним характеристикам, здатність правових норм висловлювати, розвивати і реалізовувати найвищі якості людини (духовність, творчість, самовираження, самореалізація), здатність права сприяти якісному розвитку особистості та максимальної кількості членів суспільства влучно названо С.А. Жинкіним «антропологічною адекватністю». Саме вона, на думку дослідника, є однією з головних передумов і ефективності права, і його соціальної цінності [8, с. 335].

Зважену оцінку права як системи дає англійський дослідник Т. Оноре, який доводить наступне: «Цінність ефективної правової системи полягає у встановленні рівноваги між погрозами і обіцянками, а також між тими аспектами моралі, які держава нав'язує примусово, і тими, які залишаються на розсуд особи. Вона повинна знайти цей компроміс між різними цінностями, який

дозволить мирно і безпечно жити разом людям з різними моральними, політичними та соціальними пріоритетами» [11, с. 108].

Правове регулювання має ряд специфічних ознак, серед яких слід виділити державну забезпеченість правового регулювання, що проявляється в активній участі держави в процесах правотворення і сприяння подальшій реалізації правових норм. На думку С.А. Жинкіна, саме особистість, її якості і потреби, а не абстрактні «суспільні відносини», повинні бути предметом правового регулювання. Тоді це регулювання може претендувати на справжню ефективність [8, с. 237].

Саме держава в особі її уповноважених органів встановлює за власною ініціативою і остаточно формулює (у разі їх ініціювання іншими суб'єктами правотворення) переважну більшість діючих в суспільстві юридичних приписів, забезпечує впорядкування, юридичну, технічну досконалість, періодичне оновлення нормативно-правового матеріалу, здійснює контроль за своєчасним і точним виконанням правових норм. Саме держава організовує (через діяльність розгалуженої системи судових та інших юрисдикційних органів) усунення невизначеностей у правових питаннях (наприклад, шляхом встановлення і реєстрації фактів, які мають юридичне значення) і вирішення спорів (конфліктів) між суб'єктами права, що виникають в процесі реалізації його норм.

Важливе значення для ефективної дії права мають різні державні заходи, спрямовані на поширення правових знань серед населення, ознайомлення його з існуючими юридичними механізмами задоволення і захисту зацікавленими особами своїх інтересів, формування в суспільстві шанобливого ставлення до правових інститутів [12, с. 167].

На підвищення ефективності права повинна бути спрямована правова політика держави. Зауважимо, що в правовій політиці сучасних держав замість партійних інститутів визначальне значення набувають технотелемедіа-концерни, які перетворюються в сполучні структури між державною владою та індивідами. У

зв'язку з цим відзначимо, що не випадково все більшого значення набуває впроваджувана у ряді сучасних держав концепція електронного уряду.

Правова політика покликана визначити нормативи побудови інформаційної вертикалі між різними елітами і соціальними групами, забезпечити дієвість застосовуваних державних рішень в ситуаціях кризи влади і нестійкості громадської думки [13, с. 17].

Цікавою є програма умов підвищення ефективності дії права, яку винайшов В. Еван ще у 60-і роки ХХ ст.: по-перше, право повинно виходити з владних і престижних джерел; по-друге, право має бути виражено в зрозумілих термінах, сумісних з існуючими цінностями; по-третє, необхідно використовувати досвід інших правових культур; по-четверте, реалізація права повинна здійснюватися у відносно короткий термін; по-п'яте, ті, хто застосовують право, повинні бути прихильниками змін; по-шосте, здійснення права має включати позитивні і негативні санкції; по-сьоме, реалізація права повинна здійснюватися як в межах санкцій, так і при захисті прав потерпілих [14, с. 191].

Хоча в названих заходах і не використовується безпосередньо звична для правової антропології термінологія, але по своїй суті запропоновані заходи є антропологічними. Вони передбачають і активну участь в них самих громадян, і баланс в задоволенні потреб протилежних за інтересами людей, і наближення правових норм до розуміння простої людини, тобто ставлять саме людину в центр правової системи, визнають, що право має бути для людини, а не навпаки.

Розглядаючи в якості головного завдання правової політики сучасної України юридичне забезпечення всього спектра соціальних реформ, стабільності та правопорядку в державі, не можна не бачити необхідності використання невід'ємних рис правової політики, які проявляються в її змісті. По-перше, вона повинна ґрунтуватися на персонорієнтованому принципі і здійснюватися правовими методами і прийомами; по-друге, охоплювати головним чином правову сферу життєдіяльності суспільства; по-третє, за необхідності спиратися на державний

примус; по-четверте, бути публічною, офіційною; по-п'яте, бути нормативно-організаційним засобом в тісному зв'язку з політичними рішеннями [15, с. 38-39].

Що стосується стану реального забезпечення антропоцентричного принципу в правовій системі України, то ми змушені констатувати, що до ідеального стану ще далеко, проте не можна не відзначити впевнені кроки в напрямку антропологізації права і підвищення його ефективності.

Наприклад, прийняття Україною Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» стало безперечно значним кроком на цьому шляху. Норми цього Закону регулюють відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основних свобод та протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України.

Стаття 2 Закону визначає, що рішення Європейського суду є обов'язковими для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції. Більш того, стаття 17 цього ж Закону закріплює, що національні суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Станом на 31 грудня 2015 року на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 64 850 справ проти держав-сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (станом на кінець 2014 року – 69 900), з них 13 850 справ – проти України, що складає 21,4 % від загальної кількості справ (станом на кінець 2014 року – 19,5%). Станом на 31 грудня 2015 року Україна займала перше місце за кількістю справ, які перебувають на розгляді в Європейському суді [16].

Значна кількість справ проти України, які перебувають на розгляді Європейського суду з прав людини, на нашу думку, може виступати показником недостатньої ефективності права в

українській державі. У той же час, забезпечення громадянам права на звернення до Європейського суду, відсутність перешкод з боку держави і реальне виконання рішень Суду, свідчить про спрямованість правової політики держави на підвищення ефективності права і твердження антропологічного принципу в правовій системі.

Таким чином, поняття ефективності права має бути наповнене антропологічним змістом. Ефективність права – це не ефективність державного законодавчого механізму і адміністративно-політичних реформ системи державного управління. Під ефективністю права слід розуміти, перш за все, ступінь духовної і матеріальної реалізації індивіда, яку забезпечує право у відповідному історико-культурному контексті. Людяність як відповідність людини її соціальній природі дає можливість вважати її основоположною категорією, метапринципом права, який повинен стати основою антропоцентристської побудови права. Юридичною формою людяності повинен стати принцип антропоцентризму – визнання людини, а не норми правового припису, суспільства або держави – центром правової реальності, навколо потреб і системи комунікацій якого обертається світ правових явищ. Вираз і задоволення розумних («людяних») потреб людини повинні виступати основним критерієм оцінки ефективності дії права та діяльності держави.

ЛІТЕРАТУРА

7. Герасимова Н.Р., Дёмин А.В. Эффективность норм права // Социально-политические науки. 2012. № 3. С. 50-52.
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 // Офіційний вісник України. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.
10. Гриценко Г.Д. Право как социокультурное явление (философско-антропологическая концепция): дис. ... докт. философ. наук. – Ставрополь, 2003. 377 с.

11. Установка – готовність суб'єкта діяти певним чином. Див.: Узнадзе Д.Н. Психологические исследования. – М.: Наука, 1966. 452 с.
12. Хорошильцев А.И. Эффективность права: понятие и особенности // Общество и право. 2011. № 2 (34). С. 47-51.
13. Оборотов Ю.М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. – О., 2003. 379 с.
14. Жинкин С.А. Эффективность права: антропологическое и ценностное измерение: дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.01. – Краснодар, 2009. 384 с.
15. Фуллер Л. Мораль права. – К.: Сфера, 1999. 232 с.
16. Брюггер В. Відображення людини у концепції прав людини // Людина і політика. 2003. № 1. С. 54–69.
17. Honore T. About Law: A Short Introduction. – N.Y.: Oxford University Press, 1995.
18. Завальнюк В.В. Антропологічне осягнення правової реальності: юриспруденція на перетині епох: моногр.. – О.: Юрид. л-ра, 2012. 208 с.
19. Соловьев А.И. Политическая идеология: логика исторической эволюции // Полис. 2001. №2. С. 5-23.
20. Забигайло В.К. Право и общество. Новые проблемы и методы буржуазного правоведения. – К.: Наук.думка, 1981. 215 с.
21. Панов М., Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття // Право України. 2001. №8. С. 36-40.
22. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2015 році. URL: <http://old.minjust.gov.ua/9329>

